

JIŘÍ SUK

LABYRINTEM

REVOLUCE

AKTÉŘI, ZÁPLETKY A KŘIŽOVATKY
JEDNÉ POLITICKÉ KRIZE

PROSTOR

JIŘÍ SUK
LABYRINTEM
REVOLUCE

AKTÉŘI, ZÁPLETKY A KŘIŽOVATKY
JEDNÉ POLITICKÉ KRIZE

Copyright © Jiří Suk, 2003, 2020
Czech edition © PROSTOR, 2020
Photos © Pavel Štecha – dědicové, 2020
Cover photo © Jan Šibík, 2020

ISBN 978-80-7260-448-7

Obsah

Úvod / 15

Přístup k tématu / 15
Listopad '89 a věc revoluce / 18
Revoluce bez revolucionářů / 21
Povaha přechodného období / 28

Poděkování / 34

1. díl

INTELEKTUÁLOVÉ A REVOLUCE / 35

Kapitola I

„Občanské fórum neaspiruje na žádné ministerské křeslo“ / 37

Na vlně a pod vlnou masových demonstrací / 37
Opozice tváří v tvář státní moci / 44
Jak se rodila strategie Občanského fóra / 49
Strategický rámec vnější kontroly moci se rozpadá / 59

Kapitola II

Hledání vlastní totožnosti: alfa i omega Občanského fóra / 65

Ke kořenům Havlova pojetí Občanského fóra / 66
Definice Občanského fóra / 75
Neexistovalo jednoduché řešení / 78

Kapitola III

Řád uprostřed chaosu: hledání pevných bodů / 80

Návrat k povaze charizmatu: Václav Havel v roce 1989
– mezi nezávislým intelektuálem a politikem / 80

<i>Jádro</i>	/	91
<i>Koordinační centrum – návod k použití</i>	/	96
<i>Časný odchod otce-zakladatele</i>	/	104

Kapitola IV

Zápletka: hranice mezi nepolitickým a politickým pojetím moci / 110

<i>Předsunutá bláhky – buněčná jádra – kukaččí vejce – trojští koně</i>	/	111
<i>Nedořešený rébus: předsunutá bláhka, nebo vytlačování komunistů z vlády?</i>	/	114
<i>„Jakási absurdní bra“</i>	/	118
<i>Nejprve převládala zdrženlivost... (první poločas: 5. prosince, od 16.50 do 22 bodin)</i>	/	121
<i>... a pak přišel obrat (druhý poločas: 5./6. prosince, od 23 do 4.45 bodin)</i>	/	132
<i>Poslední generální tajemník</i>	/	135
<i>„Jakási absurdní bra“ – pokračování</i>	/	137
<i>Opatrně a pomalu</i>	/	139
<i>Druhý dopis premiérovi</i>	/	141
<i>Premiér Adamec promlouvá k národu</i>	/	143
<i>Výsledek zastrašování: obava z ústavní krize a vojenského puče</i>	/	146
<i>Občanské fórum přiznává, že „jedná s panem předsedou vlády velmi zdrženlivě“</i>	/	149
<i>Brána otevřená...</i>	/	151

Kapitola V

Ke „kulatému stolu“: jak se zrodily „rozhodující politické síly“ / 155

<i>V roli hegemonu</i>	/	155
<i>Občanské fórum a politické strany</i>	/	160

Kapitola VI

Občanské fórum a Verejnost proti násiliu – rozestupování / 167

<i>Společná východiska a vzájemná dobrá vůle</i>	/	170
<i>Limity strategie vnější kontroly</i>	/	171
<i>Verejnost proti násiliu a slovenské strany Národní fronty</i>	/	177
<i>Krach politiky uplatňované vnějším tlakem</i>	/	180

Kapitola VII
Pokus o rozuzlení zápletky / 188

- Mezi dvěma tradicemi* / 189
Václav Havel prezidentským kandidátem Občanského fóra... / 195
... a Verejnosti proti násiliu / 198
Zauzlování / 200
„Startujeme něco mnohem významnějšího než jen demokratický proces v Československu“ / 204
Kdy začít s kampaní? / 207
Intriky, názorové frakce, spiknutí? / 208

Kapitola VIII
„Občanské fórum nevědělo,
jak udělat z Havla prezidenta“ / 212

- Komunisté prosazují přímou volbu prezidenta* / 212
Nové kolbiště: parlament / 215
Šalfa-Štolfa-Štalfa: Čalfa / 220

Kapitola IX
Zasvěcování / 230

- Odvrácená tvář politiky* / 230
Oni na nás s pendrekem, my na ně s cblebem a solí / 233
„Jen jestli ten Dubček nebude zas trdlovat!“ / 235
„A to všechno je domluveno...“ / 238
„Život v pravdě“ a politika / 241
Odkaz a rozloučení / 250

2. díl
**OBČANSKÉ FÓRUM JAKO AKTÉR
SYSTÉMOVÉ ZMĚNY** / 253

Kapitola X
Leden '90 jako třetí revoluční měsíc:
problémy s udržení dynamiky / 255

- Pokus o novou ústavu aneb stručná historie
jednoho zapomenutého návrhu / 256*
Počátek divergence moci: problémy se vznikem volebního zákona / 268
„Drobný problém: Federální sbromáždění“.
Pokus prezidenta Havla o udržení politické dynamiky / 283
*Koordinační centrum Občanského fóra v lednu 1990.
Přetížení a rozkládání struktury,
která měla být obniskem nové politiky / 295*

Kapitola XI

Chaos v řádu / 303

- Sněm versus rada. Vysoké napětí mezi periferií a centrem / 303*
*Politická komise versus rada. Občanské fórum stranou neustraníků,
nebo koalicí politických proudů? / 307*
Další spory o pojetí Občanského fóra / 319
Šabata versus Cibulka. Jakobínská bereze v Brně / 326

Kapitola XII

V postavení mimo hru / 342

Kapitola XIII

V tavicím kotli / 350

- Propuknutí česko-slovenského sporu. „Pomlčková válka“ / 351*
*Problém Státní bezpečnosti. Ministerstvo vnitra
jako laboratoř boje o politickou moc / 355*
Komunistická strana – koaliční partner, nebo zločinná organizace? / 380
Popis jednoho zápasu – o nejlepší „scénář“ ekonomické reformy / 400

Kapitola XIV

Komunikace jako politický problém / 415

- Politické typy přechodného období / 415*
Komunikační vazby a vytváření politických sítí / 417
K povaze vztahu mezi federálním a slovenským parlamentem / 421
Ke vztahům prezidenta republiky a slovenských státních funkcionářů / 425
Prezident republiky a předseda federální vlády / 428

<i>Pobled na federální vládu z Koordinačního centra Občanského fóra</i>	/ 428
<i>Kontrast mezi vztahem Verejnosti proti násiliu ke slovenské vládě a Občanského fóra k české vládě</i>	/ 430
<i>Rozdílné pozice českého a slovenského demokratického hnutí v politice</i>	/ 431

Kapitola XV

<i>Občanské fórum vítězem i poraženým</i>	/ 442
---	-------

<i>Odsouvaný problém budoucnosti Občanského fóra</i>	/ 442
--	-------

<i>Odvrácená strana volebního triumfu</i>	/ 445
---	-------

<i>Zesílené symptomy štěpení</i>	/ 452
----------------------------------	-------

<i>Počátek konce nestranické improvizované politiky</i>	/ 457
---	-------

<i>Poznámky</i>	/ 461
-----------------	-------

<i>Chronologický přehled událostí</i>	/ 483
---------------------------------------	-------

<i>Seznam použitých zkratk</i>	/ 499
--------------------------------	-------

<i>Jmený rejstřík</i>	/ 501
-----------------------	-------

Kapitola III

Řád uprostřed chaosu: hledání pevných bodů

Hledáme odpověď na druhou ze dvou základních otázek, které jsem vytyčil v úvodu předchozí kapitoly: Čím bylo Koordinační centrum Občanského fóra ve svém vnitřním ustrojení? S pouhým přehledem četných schémat a propozic, kterými se v marném úsilí pokoušelo samo sebe stabilizovat, bychom nevystačili. Musíme pátrat po skryté logice, kterou písemné explikace, rýsující ideální, nikdy nedosažený stav, více či méně zkreslují. Pro vnitřní vývoj Koordinačního centra jsou charakteristické tendence k hierarchizaci a oligarchizaci. Přál bych si, aby oba pojmy byly pochopeny jako hodnotově neutrální; nereprezentují kritické stanovisko, ale pouze svou instrumentalitu. Oligarchizační a hierarchizační tendence budeme sledovat ve dvou odlišných fázích, z nichž každá má vlastní dynamiku a obsahuje vlastní okruh problémů: 1. zformování rozhodujícího grémia vedeného Václavem Havlem a peripetie jeho vysouvání z nestrukturovaného, chaotického hnutí; 2. utváření vůdčí skupiny aktivistů OF (Havlových nástupců) na přelomu prosince a ledna a počátek její oligarchizace – vydělování z nově vytvořené základny hnutí.

*Návrat k povaze charizmatu: Václav Havel v roce 1989
– mezi nezávislým intelektuálem a politikem*

Havlovo výjimečné postavení v Občanském fóru nás staví před otázku, jejíž řešení na prvních stránkách této kapitoly zdánlivě odvádí od jádra problému. Budování a obrana osobní identity tvoří osu Havlova života od prvního veřejného vystoupení na spisovatelské konferenci v roce 1956 až do nástupu do nejvyšší státní funkce v prosinci 1989. Od oficiálních kulturních struktur v 50. a 60. letech si zachovával zřetelnou distanci. Působil na jejich okraji v pozici rebely, který dokáže pořádně rozvířit stojaté vody; intelektuála s poselstvím odjinud, nespjatého s komunistickou stranou a její ideologií, která byla nezbytnou podmínkou existence všech tehdejších organi-

zací. Zpravidla vystupoval jako solitér, nereprezentoval žádnou kolektivní identitu – bral na sebe úlohu vynášet na světlo skrývané špatné svědomí spisovatelské organizace.

Okupace Československa vojsky pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968 byla bodem zásadního historického obratu v životě celé společnosti. Vedle mnoha dalších byl i Havel ze všech oficiálních struktur vyloučen a jako vyloučený měl být odsunut na okraj a zapomenut. Prohibiční a perzekuční politika konsolidované komunistické strany přispěla k vytvoření disidentského společenství, které Havla respektovalo jako jednu ze svých tvůrčích a vůdčích individualit. Pod tíhou reality, které musel čelit, transformoval – po jisté počáteční krizi – svůj dosavadní statut a činil tak s odhodláním a vehemencí sobě vlastní: Známy dramatik a spisovatel přesunul část své pozornosti do oblasti politického myšlení a stál u zrodu jedinečné disidentské ideologie a středoevropské varianty nepolitické politiky.

Od vzniku Charty 77 patřil k předním a známým východoevropským intelektuálům a jeho význam překračoval profesní a lokální hranice. Působil v disidentské komunitě, ale zároveň nad ni vždy nějak vyčníval. Stěžil si svou těžce nabývanou svobodu a nezávislost. Stal se duchem-hybatelem, mužem dialogu, zprostředkovatelem dorozumění, hledačem východisek v názorových střetech. V autobiografickém textu *Dálkový výslech* se zahloubal do svých životních témat. Kniha vznikala v letech 1985–1986. V bilancování, k němuž se uchýlil po svém nejděším pobytu ve vězení (1979–1983), je patrná životní zralost, názorová vyhraněnost a přesvědčení o správnosti dosavadního směřování. Avšak bilancování v čase historického přelomu, který zrovna začal, se ukázalo jako předčasné. Nadcházející údobí historických změn postavilo Havla před nové úkoly a jeho projekt budování „disidentské identity“ podrobilo další, možná nejtěžší zkoušce – koncept nezávislé osobnosti žijící v pravdě a odpovědné pouze svému svědomí narazil na své hranice.

* * *

Jsmo v roce 1989. Nečekaně silný odpor ke komunistickému režimu, který se vzvedl v „Palachově týdnu“ (15.–21. ledna), posílil naději na rychlou změnu politických poměrů také v Českoslovenku. Historické změny ve většině okolních států se už rýsovaly v reálných obrysech. Zahraniční média, zaměřená na dějinný pohyb v sovětském impériu, měla nyní pádný důvod přibrat do svých zpravodajství a komentářů také dění v československé metropoli. Svobodná média nebyla jen zprostředkovatelem nezávislých a objektivních informací,

ale zároveň i silou, která rafinovaně a cílevědomě formovala veřejné mínění, a tak významnou měrou přispívala k akceleraci událostí. Jejich vliv na postupnou proměnu mentality strnulé československé společnosti byl stěžejní. Nesčetné a nezadržitelné proudy informační řeky sílily (od 16. prosince 1988 nebylo rušeno vysílání Rádia Svobodná Evropa), odpoutávaly se od svých zdrojů a stávaly se znamením a předzvěstí, kumulující se energií, která posouvala a měnila individuální i kolektivní vědomí.

Na lednové demonstrace bezprostředně navázalo petiční hnutí. V několika peticích se známí umělci, vědci, ale už i nijak výluční občané vyslovovali pro zahájení dialogu státní moci s občanskými iniciativami a propuštění Václava Havla a dalších politických vězňů. V lednu a únoru se petičního hnutí účastnilo několik tisíc lidí. Státní moc všechno pečlivě monitorovala. Předsednictvo ústředního výboru KSČ připustilo v informaci pro okresní a krajské výbory z 2. února, že nezávislé občanské struktury zvýraznily svůj vliv. Připojená čísla dosti přesně vystihovala realitu v její kvantitativní podobě: 20 opozičních formací, které reprezentuje asi 500 aktivních „exponentů“, je podporováno 5 tisíci „sympatizantů“.⁷⁵ Byla to čísla, do nichž odpůrci i příznivci změn vkládali své naděje – ti první, že vyjadřují krajní mez a dále už se nezvýší, a ti druzí, že společnost se konečně probudila a počet protestujících poroste. V samém středu všech číselných a jiných kalkulací se nacházel Václav Havel, který byl 21. února odsouzen k devíti měsícům vězení (o měsíc později snížila odvolací instance trest o jeden měsíc). Dva kongresmani USA navrhli počátkem února Havla, který dlel již třetí týden ve vyšetřovací vazbě, na Nobelovu cenu míru. Do poloviny roku shromáždil tuzemský Výbor na podporu udělení Nobelovy ceny míru Václavu Havlovi skoro čtyři a půl tisíce podpisů. V různých zemích se před československými velvyslanectvími konaly mítinky za jeho propuštění. Zahraniční televize (mezi nimi i polská a maďarská) zařazovaly do vysílání dokumentární pořady o nejznámějším československém disidentovi. Počátkem dubna zahájil činnost tuzemský Výbor na podporu žádosti Václava Havla o podmíněčné propuštění z výkonu trestu, který získal tři a půl tisíce podpisů. Na podnět Mezinárodního výboru pro podporu Charty 77 se stal 24. duben Dnem solidarity s Václavem Havlem. Mnoho evropských divadel zařazovalo do svého repertoáru jeho hry. Americký dramatik Arthur Miller zveřejnil 29. ledna protestní text, jehož okřídlený závěr byl v následujících měsících častokrát opakován: „Jeho věznitelé chytají dým a vrhají síť po oblaku. Svět ví, že budoucnost je v Havlově cele, kolem ní je minulost.“ Srovnatelné pozornosti médií se těšili snad jen Lech Wałęsa, Michail Gorbačov a Jan Pavel II.

Zahraniční mediální a diplomatická kampaň nepochybně přispěla k Havlovu podmíněnému propuštění 17. května, po uplynutí poloviny trestu. Venku ho čekala jiná realita: od lednových událostí se již společnost nevzepjala k podobné kumulaci občanských nepokojů, které by otráasaly režimem; byla prostoupena onou zvláštní předrevoluční strnulostí a nejasným očekáváním. Většina petičních akcí ztratila po Havlově návratu na svobodu svou aktuálnost a původní razanci. Čekalo se na nový výrazný čin. Společenská prestiž nejznámějšího československého disidenta se výrazně zvýšila, stal se jedním ze symbolů doby. Politické zhodnocování symbolické moci bylo však problematické. Mediální simulace skutečnosti učinila z Havla vůdce politické opozice, aniž by však v Československu silná, respektovaná politická opozice vůbec existovala. Podle názoru lidí s hlubším vhledem do středoevropské situace byl nejvyšší čas začít ji budovat.

Rádio Svobodná Evropa 15. června rozsáhle citovalo z úvahy nejznámějšího představitele demokratického exilu Pavla Tigrida, která vyšla v časopise *Svědectví*. Tigris se postavil reformním komunistům, kteří tvrdili, že jejich program odpovídající Gorbačovově perestrojce je nyní jedinou reálnou politickou alternativou: „Existuje však ještě jiná možnost. Není na hned, ale tím lépe, práce na ní potřebuje čas. Je to alternativa neskrývaně politická, jasná i prostá; a zemí, o níž je řeč, nikoli cizí. Je určena třemi nezaměnitelnými hodnotovými pojmy: svoboda, demokracie, nezávislost. Snadno srozumitelný program, který teď hledá svou postavu. Může to být jenom liberál a demokrat bez bázně a hany. A musí to být člověk z masa a krve, řadový občan, nepovýšený a nepovyšovaný. Známa a konkrétní tvář, tady a teď. To všechno ukazuje jedním směrem, k jedné osobě, které se do politiky nechce. Jsou ovšem v historii situace, které jedinci takového formátu a takových vlastností nedovolí odmítnout politickou roli, naopak ho do ní dotlačí. Takový snad bude bezprostřední osud dnešního kandidáta, zítra doufejme i nositele Nobelovy ceny míru Václava Havla.“⁷⁶

Oslovený se však vstupu na politický terén bránil. Nechtěl se stát politickým vůdcem a 15. července se v tomto duchu vyjádřil v Rádiu Svobodná Evropa: „Já chci být spisovatel, je to mé původní povolání. Celý život nedělám nic jiného, než že píšu. A píšu to, co si myslím. Prostě píšu pravdu a tento holý fakt ze mě udělal jakousi politickou veličinu nebo politický fenomén. Je to docela pochopitelné, protože v podmínkách, ve kterých byla zrušena politika jako oblast lidské činnosti, vyhlazena politická kultura, vyhlazeny všechny přirozené způsoby společenské sebeartikulace a sebestrukturace a vyhlazeno veřejné mínění, v takových podmínkách se politika, která

byla vyhnána dveřmi, jakoby vracela oknem; jakoby se rozlévala po celém společenském životě. Všechno se stává jakoby polopolitické nebo kryptopolitické – od rockového koncertu až po mši nebo pouť. No a samozřejmě tím spíš se stává politickým fenoménem ten fakt, že někdo prostě říká pravdu, která je režimu nepřijemná.⁷⁷

Společenské renomé Václava Havla v roce 1989 dalece přesahovalo postavení nezávislého spisovatele. Spisovatel Havel nebyl v tomto okamžiku srovnatelný se svými profesními kolegy Ludvíkem Vaculíkem, Ivanem Klímov, Bohumilem Hrabalem nebo Janem Trefulkou. Byl v tom paradox jako vystřižený z jeho dramatu: být a zároveň nebýt politickou osobností! Odmítat nesporný společenský vliv, ale zároveň jím reálně disponovat a nezříkat se jej! Všeobecně se čekalo na to, jakým způsobem se po návratu z vězení zapojí do veřejného života. Přemýšlel o tom se svými nejbližšími přáteli. Za optimální považoval orientovat se nadále na petiční hnutí, zúročit polednové petiční akce, akumulovat a zesílit jejich rozptýlený účinek. Nová petice Několik vět, která se o to pokusila, byla zveřejněna 29. června. Její organizátoři v čele Havlem si slibovali, že ji podepíší statisíce občanů; a právě proto se rozhodli pro krátký, všeobecně srozumitelný text, který bude obsahovat pouze základní požadavky. Hlavní myšlenkou Několika vět byla stejně jako u základního prohlášení Charty 77 výzva státní moci, aby zahájila s reprezentanty občanské veřejnosti dialog o změně politických poměrů. V několika rozhovorech pro zahraniční televize a tisk Havel uváděl, že v Československu žije možná poslední opoziční generace, která je ochotná zasednout se zkompromitovaným režimem ke „kulatému stolu“.

Petiční akce nebyly v roce 1989 jediným prostředkem, kterým společnost vyjadřovala svou nespokojenost. Ve výročních dnech se odpůrci režimu účastnili protestních demonstrací na pražském Václavském náměstí (15.–21. ledna, 1. května, 21. srpna, 28. října, 10. prosince...), ale ani na jedné nepřekročily občanské nepokoje kritickou mez, za níž by bezprostředně ohrožovaly samu existenci režimu. Spor o manifestaci k 21. výročí srpna 1968 vyjevil názorový nesoulad mezi opozičními proudy. Havel dal najevo svou distanci od těch skupin, které považovaly protirežimní demonstrace za nejdůležitější prvek opoziční činnosti. Rozhodování nebylo jednoduché, neboť se rozšířily obavy, že státní moc hodlá demonstraci tvrdě potlačit a zúčtovat s občanskou opozicí. I navzdory složitosti situace, ve které se musel rozhodnout, je z vyjádření vysílaném Rádiem Svobodná Evropa patrné, že nepovažoval protestní demonstrace za dobrý prostředek opoziční praxe. Pro něj byly „vždy až krajním“⁷⁸ řešením. A protože – podle jeho názoru – zatím zdaleka nebyly vyčerpány

ostatní nekonfrontační prostředky, není nutné proti režimu demonstrovat. Doporučil občanům, aby namísto konfrontačních a jednorázových protestních mítinků podepisovali petici Několik vět.

Demonstraci 21. srpna, které se velice obávala, hodnotila nakonec státní moc jako nepovedenou, protože politickému protivníkovi se nepodařilo „vyvolat na více místech v ČSSR hromadná protispolečenská vystoupení, která se měla stát počátkem série dalších akcí, směřovaných k diskreditování současného vedení strany a státu a postupnému získávání mocenských pozic podle polského vzoru“.⁷⁹ Je zřejmé, že přední muži starého režimu dosti nadhodnocovali sílu a vliv občanských iniciativ. Považovali je za cílevědomou a organizovanou politickou opozici (kterou ve své podstatě nebyly), zaměřenou na převzetí moci (o níž reálně neusilovali). „Preventivní strach“ držitelů moci je ovšem pochopitelný – opatrnosti není nikdy dost, zvláště jde-li o udržení absolutní moci.

V druhé polovině října se pozornost přesouvala k dalšímu výročí. Jak dopadne demonstrace, kterou na 28. října, den vzniku Československé republiky, svolaly – tentokrát ve všeobecné shodě – opoziční skupiny? Využijí konečně Češi a Slováci příležitosti k masovému vystoupení proti režimu, který si většina z nich nepřeje? Zapůsobil na ni dostatečně mohutný a bezprecedentní příklad masových protestů v sousedním východním Německu? Avšak ani říjnová manifestace, které se neúčastnilo o mnoho více občanů než té srpnové, nepřinesla změnu. Pozornost mnoha evropských i zámořských médií se upírala na Československo, které nyní bylo – podle jejich interpretace východoevropských událostí posledních měsíců – na řadě. Poprvé byla připomenuta naruby obrácená „teorie dominového efektu“, která nepřímo polemizovala s údajnými nadějemi východoněmeckých, československých a rumunských představitelů na vytvoření osy konzervativních komunistických režimů Berlín – Praha – Bukurešť. Po říjnové demonstraci bylo zřejmé, že československým režimem otřesou jen masové občanské nepokoje. Jako poslední příležitost k uspořádání účinné protestní akce v roce 1989 se nabízel Den lidských práv. Organizátoři petice Několik vět se rozhodli svolat na 10. prosince do Prahy její signatáře. Pokud by přišli všichni, shromáždilo by se na Palackého náměstí kolem čtyřiceti tisíc lidí – tedy síla osminásobně převyšující všechny dosavadní protestní akce. Bude tento počet rozhodující? Donutí opozice s takovou podporou v zádech státní moc ke kýženému dialogu? A jak se státní moc zachová? Nechá se zatlačit do kouta, nebo přejde do ofenzivy?

* * *

Září a říjen byly pro ty, kteří toužili po změně, obdobím rozčarování a kladení hořkých otázek: Proč se Češi a Slováci ještě nepohli? Proč tolerují vyžilý zdiskreditovaný režim a jeho představitele? Co se ještě musí stát, aby povstali, jako to učinili občané východního Německa? Z Československa se stával „smutný ostrov“. Že svobodného světa stále častěji vplouvaly do dusného československého éteru sarkastické, skrytě apelativní věty: „Reformy, svoboda myšlení, demokracie? Ale ano, proč ne? U piva v hospodě mají Češi rádi trochu té politiky. Ale musí to být politika bez rizika. Nechtějí dát v sázku svou životní úroveň, po Německé demokratické republice nejvyšší ve východním bloku“ (17. října). „Jen stěží se můžeme vduchu i navzájem utěšovat, že v roce 1968 jsme byli první, dokonce tak první, že Leonid Brežněv považoval za nutné poslat na nás tanky. Dnes jsme poslední a neradi se o tom jednou budeme z čítanek učit“ (25. října). „Československý režim už je úplně sám jako ten pověsný Jakešův ‚kúl v plotě‘“ (27. října). „Myslím si, že v současné době si svobodu jako národ ještě nezasloužíme. Chce to od nás mnohem více obětí, než jsme zatím ochotni dávat. (...) Nejsm netrpělivý. Je mi jen líto této země, která se topí ve špíně, smradu a nepořádku a která za nás váhavě nemůže“ (4. listopadu). „Místo, aby režim projevil vděčnost za umírněnost domácí opozice a splnil alespoň některé z jejích krotkých požadavků, zavírá její členy do vězení“ (9. listopadu). „Opozice je podle *Neue Zürcher Zeitung* přes zvýšenou aktivitu v poslední době opozicí roztráštěnou, nejednotnou, bez politického programu. Podle názoru většiny pozorovatelů v Praze je příliš slabá, než aby donutila vedení ke kompromisům“ (10. listopadu). „Hlavní náměty by se daly shrnout asi takto: berlínská zeď se mění v ementálský sýr a generální tajemníci padají jako shnilé hrušky. (...) Těžko věřit že v situaci, kdy národy vyšly a dnes a denně vycházejí do ulic, aby se dožadovaly svých práv, zůstanou občané českoslovenští na chalupách a u obvyklého nadávání u piva“ (11. listopadu). „V československé společnosti silně působí nepohyblivá obyvatelská masa, pečlivě strážící své těžce vydobyté konzumní statky a obtížně vybudované konexe.“ (...) „Komentátoři z celého světa se spojili: Ostrov mírně zmodernizovaného stalinismu uprostřed prudkého reformního vývoje není natrvalo udržitelný“ (13. listopadu).⁸⁰ Tyto a další podobně hořké komentáře mohli čeští a slovenští občané poslouchat denně, pokud si naladili na svém radiopřijímači Svobodnou Evropu. Měly jízlivé poznámky k české národní povaze nějaký účinek?

* * *

V dané souvislosti je zajímavé podrobněji zkoumat, jak na počínání československé opozice v předvečer revoluce nahlíželi její vnější a vnitřní kritici. Vnější pohled reprezentují přední komentátor Svobodné Evropy Milan Schulz a autorita demokratického exilu Pavel Tigrid a pohled vnitřní zastupují nezávislý novinář Ivan Lamper a filosof Petr Rezek.

1. Schulzův komentář, vysílaný 20. září, byl pokusem o nezaujatý a střízlivý popis příčin politické nehybnosti, avšak také apelem do řad občanských iniciativ; jen stěží mohl jeho autor skrýt své zklamání nad pasivitou obyvatelstva a měkkostí opozice. Vyjádřil pochybnost o možnosti dialogu se státní mocí, která ze samé své totalitní a okupační podstaty svobodný dialog vést nemůže. Mají-li se nezávislé iniciativy stát skutečnou politickou opozicí, pak se podle Schulze nemohou vyhnout „střetu s mocí“; v něm budou mít naději na úspěch pouze tehdy, získají-li dostatečnou „podporu zdola“. Získat ji však bude velmi nesnadné, protože opozice je zatím slabá a spokojuje se s čistě defenzivní a vyčkávací taktikou. Režim jí čelí zastrašováním a represemi, a ona jim podléhá, ačkoli se zdá, že důvody k velkému strachu pominuly.

Záhy se však ukázalo, že změnit heterogenní opoziční společenství upřímnými a dobře míněnými apely není reálné. Jeho politizace a radikalizace zůstávala jen zbožným přáním exilu. Schulz si nespojitost přání a reality uvědomil a za necelý měsíc – 11. října – vzal svůj zářijový apel zpět. Nyní hájil teorii „malých kroků“ a tak souhlasil s pozvolna, ale jistě narůstající občanskou nespokojeností. Porovnejme klíčové části obou komentářů:

Z komentáře Milana Schulze, Rádio Svobodná Evropa, 20. září 1989:

„Po celém státě působí několik desítek iniciativ, které kladou důraz na různé oblasti veřejného života. I pod vlivem vývoje v sousedních zemích se konečně některé z nich nebojí nazvat samy sebe „opozicí“. To by mohl být také první krok k formulaci vlastního programu či aspoň konkrétnější představy o budoucnosti a cestě k ní. Tady se ovšem opozice – a proto se tak taky nazývá – nevyhne střetnutí s mocí, protože jí nemůže navrhnout nic jiného, než aby se aspoň části svého monopolu vzdala. Aby takový požadavek měl váhu, musí se ovšem opozice prokázat co nejpočetnější podporou zdola. To je za současných možností velmi obtížné, protože právě tomu se bude moc snažit za každou cenu zabránit. Je otázka, zda se za této situace může opozice spokojit s čistě defenzivní taktikou, která je sice

takřeceně rozumná, která však opoziční stanoviska zamlžuje, znejasňuje. Navíc neoficiální skupiny, žádající po režimním vedení vzájemný dialog, nedospěly k plodnému dialogu mezi sebou. (...) Kdyby nepřevládala historicky mírně zprofanovaná zásada, že radši s tím či oním ještě počkáme, abychom ‚nepoškodili vývoj‘. Možná že se vývoj daleko víc poškozuje právě takovými odklady a obavami. Někdy to vypadá, jako by si nezávislé struktury daly shora, od režimu, vnutit nejrůznější ‚strachy‘ z blíže neurčených nepředložených činů a samy se předem lekaly hrůz, které nejspíš vůbec nehrozí.“⁸¹

Z komentáře Milana Schulze, Rádio Svobodná Evropa, 11. října 1989:

„Taková diskuse je věčná: jestli se do řešení věci má jít takříkajíc ‚prsama‘, nebo jestli je účinnější postupovat pomalu a obezřetně. Není žádné jednoznačné odpovědi. Jsou doby, kdy se jeví lepším to, a kdy ono. Jsou lidé, kteří jinak než postupují, postupovat neumí. Záleží ovšem vždycky na motivaci takového postupu – tedy na tom, proč se co a jak dělá. A pak k čemu takové jednání směřuje. Dnes se občas objevuje teorie „malých kroků“ jako nejschůdnější cesta k zahájení nějakého reformního procesu, jehož potřebu cítí skoro všichni. A zřejmě mají v československých okolnostech pravdu víc než jinde, což lze dokázat především na krocích již učiněných. (...) Takové malé kroky... samozřejmě přispívají k žádoucímu růstu společenské aktivity a nemůže jich nikdy být málo. Jsou pak i akce důraznější, které sice taky nezmění ani rázem, ani dvěma rázy nežádoucí nešvary, ale nejsou to akce pasivní – jako solidarita čtenářů a diváků –, ale aktivní postoje, vyjádřené např. podpisem pod některou z petic či stížností. (...) Záleží na vynalézavosti a vytrvalosti rozhodných, odhodlaných obětavců, které – už se to dá cítit – obdivuje čím dále více lidí dosud pasivních. Až se oni rozhodnou k prvním malému krůčku, pak bude teprve možno zhodnotit, které z minulých impulzů byly ty neúčinnější.“⁸²

2. Pavel Tigrid – nesporná autorita demokratického exilu – neměnil styl svých komentářů a k československé opozici byl kritický. Nejprve 22. října ve Svobodné Evropě znovu připomněl, že je nejvyšší čas, aby přešla od obrany lidských práv ke skutečné politice, a varoval před komplikacemi, které nastanou, neučiní-li to ihned. Vývoj ve východní Evropě akceleruje a historické změny se Československu nevyhnou: „Jde o to, že nastane chvíle, a ta myslím v Československu nastala, kdy spád událostí... je tak rychlý a tak očividně spěje k obnově politické kultury, že v Československu by byla škoda, a budou z toho jen zmatky, když to přijde příliš pozdě.“⁸³ O dva dny později komentoval nehybnost Čechů a Slováků ve světle masových demonstrací

ve východním Německu, které vedly ke kolapsu tamního komunistického režimu a vynucují si další hluboké změny. Hovořil o nutnosti „vzpourey, stávků, revolty“ a odvolal se na příklad let 1956 a 1980. „V NDR stačilo sto tisíc lidí nebojácných, kteří odešli [do západního Německa], a dalších sto tisíc, kteří zůstali a vyšli do ulic. Výsledek: do čtyřiceti osmi hodin padl diktátor.“ Československý komunistický režim se ocitl v tísní pod vlivem vnějších okolností, nikoli pod tlakem vlastního obyvatelstva. Je bohužel „dosud neodhadnutelné, jak energicky nebo naopak poklesle se občanská společnost v republice kdysi Masarykově sama zasadí o to, aby nástup do života ve svobodě nebyl příliš dlouho a za cenu neúměrně vysokou oddalován“.⁸⁴

3. V září 1989 otiskl samizdatový časopis *Sport* rozhovor novináře Ivana Lampera s Václavem Havlem. Lamperovy otázky nebyly ani formální, ani zdvořilostní a vedly k otevřené výměně názorů na pojetí opozice. Havel zopakoval, že nikdy nechtěl a stále nechce být profesionálním politikem. Oproti červencovému interview ve Svobodné Evropě však formuloval kompromisní východisko: na politiku nehodlá rezignovat, bude se jí však věnovat pouze do té doby, kdy v ní bude moci vystupovat jako „amatér“. Nestane se politikem, který se uchází o přízeň veřejnosti, o její hlasy, zůstane intelektuálem, pro kterého je rozhodující, aby žil v souladu se svým svědomím. Jako politik-amatér bude prostředníkem „různých kulatých stolů a společenského dialogu“; tedy „kingmakerem“, nikoli „kingem“. Lamper ovšem upozornil na to, že doba, kdy nezávislou politiku suplovaly nonkonformní kulturní akce, je nenávratně pryč. Rodí se opravdová politická opozice a Havel v ní – ať se mu to líbí nebo ne – zaujímá přední místo. Pozornost a uznání, kterých se mu dostává, očekávání, která jsou s jeho osobou spjata, ho zavazují k jednání podle etiky společenské odpovědnosti. Nezmění-li svůj názor, zůstane-li věrný nepolitické politice, budou i nadále mít jeho „soukromá vyjádření obrovský politický dopad“, který ovšem bude nevypočitatelný a neregulovatelný. Na Lamperovy opakované připomínky zareagoval Havel o poznání rezolutněji, a snad i podrážděněji: není odpovědný za špatný morální a politický stav společnosti, která se musí sama politicky strukturovat a sama artikulovat svou vůli. Odvolávat se na symboly a očekávat od nich spásu nestačí. Není v jeho silách změnit opozici, změnit národ. Opět kritizoval občanské iniciativy, které se primárně orientují na protirežimní demonstrace, zanedbávají drobnou práci politickou (např. přípravu nové ústavy) a nejsou schopny komunikace. Demonstrace „nezakládají politickou kulturu“, účastní se jich „nepatrná hrstka společnosti“. Československo se nachází ve „zvláštním mezidobí“, které nejlépe charakterizují slova chaos, zmatky, spory, nejistoty, ambice, iluze. „Mno-

ho lidé si myslí, že jsme dál, než jsme. Jsou okouzleni faktem, že když vyhlásíme manifestaci, tak tam přijde pět tisíc lidí, a z toho vyvozují závěry neadekvátní současné společenské situaci.“⁸⁵ Podle Havla okamžik historického přelomu ještě nenastal.

4. Filozof Petr Rezek – rozčarován Havlovými politickými postoji – se v září 1989 pokusil nalézt souvislost mezi Havlovým disidentským myšlením a jeho negativním vztahem k politice. Srovnal několik jeho starších textů s čerstvě uveřejněným rozhovorem ve *Sportu* a dospěl k závěru, že ve svém klíčovém eseji *Moc bezmocných* formuloval Havel koncepci „života v pravdě, jakožto života autentického, který zakládá ‚moc‘ bezmocných“, a poskytl tím potenciální politické opozici pocit nadřazenosti a útěchu, že „stačí protestovat, bouřit se ve jméno své identity, autentičnosti a pravdivosti“. Avšak moc, kterou jí vsugeroval, byla ve své podstatě kvazimocí, mocí nepolitickou. Podle Rezka nelze nic namítat proti tomu, když někdo žije podle zásad svého morálního přesvědčení (svědomí), ovšem jen „stěží lze souhlasit s tím, že když někdo takovým svým pokusem o uspokojení své potřeby ostatním poskytl náhražku politického života, že k tomu jednoduše dodá: ‚já nic, já intelektuál‘“.⁸⁶ Výsledkem Havlova lpění na dobru překonaném konceptu opozice je, že bezmocní v roce 1989 – tedy v čase, kdy se jim reálná moc přiblížila na dosah – zůstávají bezmocnými, oklamáni iluzí o své údajné moci.

* * *

Největšího prostoru ve svobodných médiích se dostávalo právě Václavu Havlovi a aktivitám či iniciativám spjatým s jeho jménem (Charta 77, Několik vět...). Havlova slova zněla jako komentář nezávislého pozorovatele, nikoli jako politický apel, který od něj očekávali Schulz, Tigrid, Lamper, Rezek a další. Odpovídalo to zcela místu, jaké sám sobě v opozičním společenství vymezil. Střežil si svou nezávislost a nadstranickost, nabízel se jako zprostředkovatel porozumění a názorového konsenzu, dával k dispozici svou komunikační dovednost a mobilitu. O tom, že na tomto vymezení nehodlal ani s narůstajícím tlakem nic měnit, svědčí nejlépe jeho poslední předlistopadový komentář v samizdatových *Lidových novinách*, příznačně nazvaný *Hodina mezi zkrachovancem a politikem*: „Nezávislé iniciativy – zdaleka už nejsou jen tím, čím donedávna byly – ještě zdaleka zároveň nejsou (a být nemohou) tím, čím by je tolik lidí chtělo mít a jako co je mnoho lidí už chápe, totiž skutečnou politickou opozicí se vším, co k ní patří, charismatickými a profesionálními vůdci počíná-

je a konkrétními a reálnými politickými programy konče. Tato veskrze přechodná situace, kdy už nejsme tím, čím jsme byli, ale zároveň ještě nejsme a nemůžeme (a mnohdy dokonce ani nechceme) být tím, čím bychom zřejmě být měli, je lehce zneklidňující, lehce chaotická a především velmi náročná. (...) Nezávislé iniciativy by neměly propadat jakémukoliv přemrštěnému okouzlení z toho, že lidé chodí na manifestace, že se nebojí spolu s nimi podepisovat vládě nemilé petice a že část společnosti je začíná vnímat jako reálnou politickou alternativu, upínat k nim (často až nezdravě) své naděje a doufat, že to budou ony, které samy za společnost vyřeší všechno, co ve skutečnosti musí a jedině může vyřešit společnost jako celek.“⁸⁷

Teď už snad můžeme přejít k zamyšlení nad povahou Havlova charizmatu. Opoziční hnutí – tak, jak se profilovalo v letech 1987–1989 – bylo polarizované do několika ohnisek, která výrazně nepřekročila práh své exkluzivity. Nad nepřehledným terénem vyčnívala osobnost Václava Havla, jehož světové renomé nebylo přímo úměrné jeho vůli k politické akci. Kampaně zahraničních sdělovacích prostředků, jež se v roce 1989 vzedmuly na jeho podporu, z něj učinily prvořadou politickou osobnost ještě předtím, než do reálné politiky vstoupil. On však do ní vstoupit vůbec nechtěl. Jeho moc spočívala především v symbolické rovině. V myslích lidí, kteří se o něm v poslední době dozvídali ze svobodných informačních zdrojů, byl morální autoritou, která dlouhá léta vzdorovala obludné mašinérii totalitního režimu; spisovatelem a dramatikem, který si jako jeden z mála dokázal uchovat svou integritu a nezávislost. Havlovo působení v rozhodujícím roce 1989 mělo charakter mravně-apelativní, nabadatelský. V předvečer revoluce nechtěl situaci měnit, reflektoval ji a komentoval.

Oč nehybnější a tíživější byla doba čekání na události, které prolomí dlouhotrvající nehybnost, o to větší byla Havlova aktivita po 17. listopadu. V neděli 19. listopadu 1989, kdy už byly věci v prudkém pohybu, směřovali představitelé občanských iniciativ do jeho bytu na nábřeží Vltavy, který se stal ohniskem sjednocování opozice – vyrovnáváním rozdílů mezi jednotlivými proudy.

Jádro

Václava Havla, ústřední postavu Občanského fóra, takřka nepřetržitě obklopovali Alexandr Vondra a Jiří Křižan. Kolem kroužili další důvěrníci a spolupracovníci – Eda Kriseová, Radim Palouš, Michael Kocáb, Vladimír Hanzel, Stanislav Milota, o něco později Petr Pithart. Další ve větší vzdálenosti, více nebo méně častěji – Zdeněk Ji-